

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
VOL. 4

KALENDARZ W ŻYCIU CERKWI I WSPÓLNOTY

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej i Urszuli Pawluczuk

Białystok 2013

SPIS TREŚCI

Antoni Mironowicz	
<i>Znaczenie chrztu Rusi w ewangelizacji Europy Środkowo-Wschodniej</i>	7
Jarosław Charkiewicz	
<i>Święci w „Martyrologionie Syryjskim”</i>	27
Татьяна Суботин-Голубович	
<i>Национальные святые в календаре Сербской Церкви (по средневековым источникам)</i>	37
Dominika Gapska	
<i>Dni pamięci świętych władczyń w kalendarzu serbskiej Cerkwi prawosławnej</i>	49
abp Jakub (Kostiuczuk)	
<i>Kalendarze używane w życiu liturgicznym Kościoła prawosławnego</i>	59
Ks. diakon Aleksy Kucy	
<i>Misterium czasu w myśli patrystycznej Kościoła prawosławnego a kalendarz liturgiczny</i>	69
Ks. archimandryta Andrzej (Borkowski)	
<i>Reforma kalendarza liturgicznego i jej recepcja w Kościele prawosławnym w Polsce</i>	77
Teresa Chynczewska-Hennel	
<i>Z polemik XVII-wiecznych. Głos w sprawie kalendarza Kasjana Sakowicza</i>	91
Urszula Pawluczuk	
<i>Próby wprowadzenia kalendarza gregoriańskiego w Kościele prawosławnym w II Rzeczypospolitej</i>	103
Марина Чистякова	
<i>Прологи Великого княжества Литовского и Польского Королевства в издании „Предварительный сводный каталог церковнославянских проложных текстов”, том I: сентябрь</i>	113

Elżbieta Kierejczuk	
<i>Zachowane manuskrypty ze zbiorów szesnastowiecznej biblioteki monasteru supraskiego</i>	123
Marzanna Kuczyńska	
<i>Kalendarzowa struktura homiliarzy ewangelicznych</i>	135
Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew	
<i>Tablice paschalne – pomoc w określaniu chronologii i konfesji rękopisów i druków cyrylickich</i>	147
Aleksander Naumow	
<i>Łączenie dat stałych z cyklami ruchomymi w praktyce prawosławia</i>	155
Zdravko Stamatovski	
<i>Kalendarz w macedońskiej tradycji cerkiewnej i ludowej</i>	163
Александр Гаврилин	
<i>Попытки реформ в Латвийской Православной Церкви во второй половине 30-х годов XX века</i>	175
Ирина Герасимова	
<i>«Виленские напевы» в рукописях Киевской митрополии и Московского патриархата последней трети XVII – начала XVIII вв: проблемы трансмиссии и адаптации</i>	187

**DNI PAMIĘCI ŚWIĘTYCH WŁADCZYŃ
W KALENDARZU SERBSKIEJ CERKWI PRAWOSŁAWNEJ**

Słowa kluczowe: święte Serbki, świętość kobiet, serbski kalendarz cerkiewny, serbskie władczynie, *Srbljak*

Wstęp

Wraz z umacnianiem się chrześcijaństwa jako religii i chryścianizacją kolejnych narodów, w tym także Słowian, ilość tekstów poświęconych świętym chrześcijańskim znacznie się powiększyła, co zrodziło potrzebę skodyfikowania i uporządkowania istniejącego materiału hagiograficznego i hymnograficznego. Już w Bizancjum istniały różne typy zborników, w których teksty uporządkowane były według obowiązującego kalendarza liturgicznego. Różniły się one pod względem struktury i zawartości, a także pod względem tekstologicznym¹. Żywoty zestawiano w menologiony, natomiast służby porządkowano zgodnie z dziennym, tygodniowym, miesięcznym i rocznym cyklem świąt cerkiewnych w minejach, oktoichach, triodach.

Najstarszy typ ksiąg liturgicznych o charakterze kalendarzowym to mineje (miesięczna, świąteczna, ogólna) – zbiory hymnografii poświęconej świętym. Zawierają służby, modlitwy i pieśni dla świąt nieruchomych cyklu rocznego. W związku z tym, zależnie od wydania, mineja podzielona jest na kilka części². Teksty wykorzystywane przy sprawowaniu liturgii mszalnej i liturgii godzin odnoszą się do: wieczerni (nieszporów), powieczeria, jutrzni. Materiał hymnograficzny, który wszedł w skład greckich minei pochodzi z okresu między V a XVI wiekiem, zaś najliczniejsze pieśni datuje się na okres VIII i IX wieku³. Pierwsza księga, która nosi cechy minei została zestawiona przez św. Sofroniusza (ok. 560–638), patriarchę jerozolimskiego, oraz Jana Damasceńskiego (ok. 675 – ok. 749 r.). Hymnografia przez nich zebrana była sukcesywnie uzupełniana m. in. przez Teofana Wyznawcę (ok. 760–817 lub 818 r.) czy Teodora Studytę (758–826). Twórcy słowiańscy, zarówno ci anonimowi, jak i znani z imienia – np. Kliment

¹ Т. Суботин-Голубовић, *Календари српских рукописа пре половине XV века*, „Зборник радова византолошког института”, 2006, бр. XLIII, s. 175.

² О. Narbutt, *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantyńsko-słowiańskich. Zagadnienie identyfikacji według kryterium treściowego*, Warszawa 1979, s. 59.

³ Л. Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве*, први део, Сремски Карловци 1918, s. 152.

Ochrydzki, Konstantyn Presławski, Sawa, Domentijan, Teodosije, Grzegorz Camblak, Marko z Peci, Pajsije z Janjeva, jako kontynuatorzy tradycji bizantyńskiej i jej adaptatorzy na rodzimy grunt, mają swój oryginalny wkład w rozwój hymnografii na terenie południowej i wschodniej Słowiańszczyzny.

Zbiory minejne odzwierciedlają przekształcenia słowiańskich kalendarzy cerkiewnych oraz słowiańskich liturgii w czasie. Modyfikacje ich zawartości – dodawanie lub usuwanie służb poszczególnym świętym – wyrażało aktualne potrzeby Cerkwi, konkretne duchowe ideały i wzorce do naśladowania, które, szczególnie w Serbii, wiązały się często z propagowaniem idei o charakterze narodowym. Szczególnym przykładem minei świątecznej uzupełniającej są serbskie *Srbljaki*, pomyślane jako zbiór służb świętym wyjątkowo zasłużonym w dziejach serbskiej Cerkwi prawosławnej (arcybiskupi, mnisi, pustelnicy) oraz serbskiego państwa (władcy i władczynie).

Kulty świętych a kalendarz cerkiewny

W Serbii zasadniczo do dziś nie ma skodyfikowanych praw dotyczących kanonizowania świętych, w przeciwieństwie do tradycji Kościoła rzymskokatolickiego. Nie sformalizowano również samego obrzędu kanonizacji – widać to po rękopisach, które w rozmaity sposób opisują tę ceremonię.

Jeżeli mówić o dniach rodzimych świętych w kalendarzu serbskiego Kościoła (dalej: SCP), to wiadomo, że w oficjalnej formie zatwierdzono jedynie świętość Stefana Nemanji (1205 r. na Atosie), Sawy (1253 r.), Heleny Andegaweńskiej (1317 r.), Stefana Deczańskiego (1339-1343), patriarchy Jefrema (1407 r.), Stefana Sztiljanowicia (1545 r.), cara Urosza (1642 r.), Piotra I Petrovicia (1834 r.) oraz despoty Stefana Lazarevicia (już w czasach współczesnych – w 1927 r.)⁴. W pozostałych przypadkach o ustanowieniu kultu decydowała wielowiekowa praktyka inicjowana oddolnie, najczęściej przez wspólnoty klasztorne, które miały pod swą pieczę doczesne szczątki świętego albo które zawdzięczały swe istnienie fundacjom danego patrona.

Za pierwszą sformalizowaną kanonizację uznaje się wyniesienie na ołtarze Stefana Nemanji, podyktowane, prócz potrzeb religijnych, także przyczynami politycznymi i ideologicznymi. Autorytet otoczonego kultem władcy był niezbędny rosnącej w siłę i umacniającej swoją pozycję dynastii. Jak pisze Leontije Pavlović: „Ogłoszenie kultu założyciela dynastii Nemanjiciów ożywiało ducha narodowego i powoli utwierdzało wśród ludu wiarę, że Serbowie są »Nowym Izraelem«”⁵.

Głębokie zmiany w kalendarzu SPC nastąpiły w XVIII wieku. Z jednej strony pod wpływem silnego oddziaływania rosyjskiego wpisano tam wiele świąt Cerkwi moskiewskiej. Z drugiej, władze austriackie, którym podlegała metropolia karłowicka, wcielając

⁴ Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца. Историјско-етнографска расправа*, Смедерево 1965, s. 335.

⁵ Л. Павловић, op. cit., s. 257.

w życie założenia polityki sekularyzacyjnej i dążąc do ograniczania zasięgu prawosławia zażądały redukcji dotychczasowej liczby świąt, takie samo żądanie przedstawiono też Kościołowi rzymskokatolickiemu⁶.

Liczne dni pamięci świętych rosyjskich w kalendarzu SPC pojawiły się na skutek sprowadzania, mniej więcej od XVII wieku, rosyjskich ksiąg liturgicznych na teren Serbii i postępującego wpływu języka rosyjskiego na język i literaturę serbskiej Cerkwi. Jeszcze w wieku XIX, Đuro Daničić, posuwając się do skrajności, twierdził, że serbscy święci nie są godni czci równej innym świętym, w tym rosyjskim⁷. Druk *Srbljaka* w Rimniku (1761 r.), zawierającego trzynaście oficjów poświęconych rodzimym świętym, był jednym z kroków, jakie podjęła SPC w celu przedłużenia ciągłości własnej tradycji liturgicznej. Rękopis przygotował biskup aradzki⁸ Sinesije Živanović (1751-1768), hierarchia znany ze swej działalności antyunickiej i oświatowej, m. in. dzięki jego inicjatywie otwarto drukarnię cyrylicą w klasztorze rakowackim, wydającą książki dla potrzeb metropolii karłowickiej⁹.

Pod koniec 1769 roku sobór w Karłowicach ulegając presji władz państwowych zdecydował o usunięciu 56 świąt, z których 27 było „rosyjskich”¹⁰. Likwidacja części dni świątecznych miała być dowodem lojalności (dosłownie „wdzięczności”) nowo wybranego metropolity karłowickiego Jovana (Đorđevicia) wobec cesarskiej Marii Teresy¹¹.

W 1771 roku w metropolii karłowickiej wydano nowy kalendarz. Staraniem metropolity Jovana, cieszącego się opinią wielkiego czciciela serbskich świętych, znalazło się w nim 13 okazji liturgicznych dedykowanych Serbom. Jednocześnie nakazano obchodzenie dni pamięci wszystkich świętych, których służby weszły w skład *Srbljaka* z Riminika (1761 r.) i weneckiego (1765 r.). Zdecydowano także, by na wzór niedziele wszystkich świętych 30 sierpnia był dniem święta wszystkich serbskich oświecicieli (*Sabor srpskih prosvetitelja*)¹², im Jovan zadedykował sticherę ogólną swojego autorstwa.

Przeciwno tym zmianom zbuntowali się biskupi unicy z Chorwacji, Węgier i Transylwanii. Zwołali synod 1773 roku w Wiedniu, a w konsekwencji Maria Teresa podjęła decyzję o zniesieniu prawosławnego kalendarza z 1771 roku i ograniczyła łączną liczbę świąt, także unickich, do 16¹³. Walka o zachowanie narodowych kultów trwała jeszcze

⁶ Zob. Сава, еп. шумадијски, *Српски јерарси, од деветог до двадесетог века*, уред. Р. Миросављево, О. Милић, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996, с. 246.

⁷ J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1914. Cytuję za wydaniem on-line dostępnym w internetowej antologii literatury serbskiej: www.ask.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx, s. 42, [dostęp: 12 XI 2013].

⁸ Miasto Arad dzisiaj znajduje się w zachodniej Rumunii.

⁹ Сава, еп. шумадијски, *op. cit.*, s. 456-457.

¹⁰ *Ibidem*, s. 246.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Ј. Павловић, *op. cit.*, s. 276.

¹³ Сава, еп. шумадијски, *op. cit.*, s. 246.

sześć lat, ogółem, od 1769 do 1779 roku. Podejmowane wówczas wysiłki przyniosły tylko tymczasowe sukcesy, ponieważ z czasem, jak twierdzi Pavlović, na terenie cesarstwa austriackiego zniesiono wszystkie serbskie kultury poza św. Sawą, którego Cerkiew działająca w obrębie monarchii habsburskiej ogłosiła swoim patronem 1774 roku¹⁴. Dopiero po wstąpieniu na tron cesarza Józefa II (1780-1790) przywrócono prawosławnym Serbom z metropolii karłowickiej swobody wyznaniowe.

W XIX wieku dzięki aktywności Vuka Karadžicia ponownie wprowadzono imiona świętych Serbów do kalendarza cerkiewnego, zredagowanego na ziemiach serbskich pod władzą Turcji, który drukiem ukazał się w piśmie „Danica” z 1826 roku¹⁵.

Istotną część kalendarza serbskiej Cerkwi prawosławnej stanowią kultury kobiece. Dominującym modelem świętości, na wzór męskich przedstawicieli serbskich rodów, jest władczyni-mniszka. W początkowej fazie istnienia większość z nich miała charakter kultów towarzyszących. Imię konkretnej świętej wspominane było wówczas tylko przy okazji wspomnienia męża lub syna. Z czasem niektóre z nich przeszły proces autonomizacji i zyskały sobie nie tylko odrębne teksty liturgiczne, ale także indywidualne miejsce w cerkiewnym kalendarzu, często nie jedno, co świadczy o randze danego kultu, zarówno w Serbii, jak i poza jej granicami.

W kalendarzu serbskiej Cerkwi prawosławnej znajdują się następujące święte narodo:

1. Św. Elżbieta (Helena Sztiljanović), 4 października

O św. Elżbiecie wiemy bardzo niewiele, poza tym, że była żoną Stefana Sztiljanovicia (+1540). Jej kult jest kultem towarzyszącym kultowi męża i zasadniczo ogranicza się do monasteru Sziszatovac. Św. Elżbiecie nie ustanowiono odrębnego święta, Cerkiew serbska czci wspólnie oboje małżonków 4 października, na dzień zaślnięcia Stefana. Ku jej czci nie powstały odrębne teksty służące oprawie liturgii. Jedynie *Słowo o Stefanie Sztiljanoviciu* (1631 r.) wspomina Helenę jako „błogosławioną” żonę, która zadbała o pochówek umiłowanego męża. Można uznać, że momentem usankcjonowania jej świętości był akt przeniesienia relikwii do wspólnego ze Stefanem relikwiarza w 1780 roku przez Vikentija Popovicia, ówczesnego igumena klasztoru Sziszatovac.

2. Św. Helena Andegaweńska, 30 października

Postać św. Heleny Andegaweńskiej (fr. Héléne d'Anjou, serb. Jelena Anżujska) jest w serbskiej historii Kościoła szczególna. To jedyna święta, o której wiadomo, że miała przeprowadzoną oficjalną ceremonię potwierdzającą świętość i jedna z pierwszych, którą wpisano do cerkiewnego kalendarza. Ustanowienie i rozwój kultu Heleny łącone są

¹⁴ Л. Павловић, op. cit., s. 264.

¹⁵ Ibidem, s. 266.

z osobą Danila II, arcybiskupa serbskiego (1324-1337), ogłoszonego świętym (19 XII), który napisał indywidualny obszerny żywot władczyni.

Źródła wskazują, że Helena zmarła 8 marca 1314 roku, ale Danilo pisze, iż stało się to 15 lutego¹⁶. Pochówkowi królowej towarzyszyła oficjalna cerkiewno-dworska uroczystość, w której uczestniczył jej syn, król Milutin, arcybiskup Peci, Sawa III, biskup Danilo i biskup Raszki – Paweł, oraz wysłannicy drugiego z synów Heleny, Dragutina.

Z żywota Danila można odtworzyć początki kultu Heleny – trzy lata po śmierci, w 1317 roku, miała się objawić we śnie jednemu z mnichów monasteru Gradac i polecić, by wyciągnięto jej ciało z grobu i umieszczono na widoku wiernych¹⁷. Igumen Gradca poinformował o tym zdarzeniu biskupa Raszki, który przybył do monasteru i wraz z całym soborem biskupów dokonał przeniesienia relikwii do przyklasztornej cerkwi, potwierdzając za zgodą Sawy III świętość królowej. Prawdopodobnie właśnie wtedy ustalono też dzień jej pamięci na 30. października.

Mimo wczesnego uznania prawa do świętości i wskazania dnia indywidualnego święta, kult rozwija się powoli. Dzień pamięci to ciągle bardziej święto towarzyszące niż samodzielne, a kult królowej skoncentrowany jest głównie wokół monasteru Gradac. Do dziś nie powstała osobna służba dedykowana Helenie. Podczas poświęconej jej liturgii odczytuje się służbę ku czci św. Milutina, pióra Danila Młodszego (XIV w.), gdzie Helena wspomniana jest jako matka dwóch świętych (I stichira na wielkiej wieczerni) i sławiona wraz z synami (VI pieśń, 3 i 4 tropar kanonu i synaksar (żywot krótki, tzw. prologowy); VIII pieśń, 2 tropar kanonu).

Chociaż święto Heleny nosi lokalny charakter, ma na swoim terenie mocno ugruntowaną pozycję, ponieważ uroczystości poświęcone królowej miejscowa społeczność obchodzi również 21 maja, w dzień pamięci cesarza Konstantyna i jego matki, cesarzowej Heleny¹⁸.

Kult Heleny wiąże się też z dość nietypowym dla Cerkwi zdarzeniem, mianowicie w 1999 roku rosyjska hymnografka Tatiana A. Sienina (siostra Kasja), z Cerkwi pozakołonicznej, napisała nieoficjalne oficjum ku czci św. św. Dragutina i Milutina, a także ich matki, św. Heleny. Zrobiła to jednak z pobudek prywatnych, nie dla kultu publicznego¹⁹.

3. Św. Elżbieta-Eugenia (Helena, żona cara Duszana), 2 grudnia

Jej kult zrodził się prawdopodobnie w pierwszej połowie XVII wieku. W roku 1643 patriarcha Pajsije I Janjevac posłał w darze fragment relikwii Heleny carowi Rosji,

¹⁶ Ibidem, s. 85.

¹⁷ Wystawienie relikwii dla publicznej czci, gdy proces kanonizacji nie był sformalizowany, oznaczało zgodę na oficjalny kult.

¹⁸ Ј. Павловић, op. cit., s. 87.

¹⁹ Por. A. Naumow, *Współczesna hymnografka między tradycją a wyzwaniem świata*, [w:] *Nel mondo degli Slavi. Incontri e dialoghi tra culture, Studi in onore di Giovanna Brogi Bercoff*, red. M. Salvo, G. Moracci, G. Siedina, vol. II, Firenze 2008, s. 391-403.

Michałowi I, zatem musiała ona już wcześniej zostać ogłoszona świętą, jednakże jej kult ma charakter lokalny i ogranicza się do monasteru Matejczy koło Kumanowa, oraz do cerkwi pod wezwaniem Świętej Trójcy w Skopje – dwóch najważniejszych fundacji Heleny i Urosza. Św. Elżbieta-Eugenia nie posiada odrębnych tekstów hymnograficznych, ani hagiograficznych. Wspominana jest w *Żywocie św. cara Urosza V*, autorstwa patriarchy Pajsija Janjevaca oraz we *Wspomnieniu św. Urosza V*, cara serbskiego, autorstwa archimandryty Justina Popovicia. Helena i Urosz V czczeni są wspólnie – 2 grudnia. Podobnie jak w przypadku mniszki Anastazji jej imię wymieniane jest w *Stichirze na cześć serbskich „oświecicieli”* z XVIII wieku.

4. Św. Helena Deczańska, 21 maja

Świeckie imię: Ana Neda/Dominika Szyszman. Siostra Stefana Deczańskiego, żona bułgarskiego króla Michała Szyszmana (1323-1330). Jej kult jest związany z monasterem Deczany, gdzie znajdują się relikwie. Nie ma żadnych szczegółowych informacji, kiedy Helena została włączona w poczet świętych, prawdopodobnie stało się to około roku 1692, kiedy w cudowny sposób miała nie dopuścić do zamiany monasteru w mużulmańską dzamię²⁰. Za tą tezę przemawiają wizyty w Deczanach serbskich metropolitów, belgradzkiego, Vikentija Stefanovicia (1753 r.), i valjevskiego, Teodosija Popovicia (1757 r.), by oddać cześć Helenie jako świętej²¹. Królowa jest wpisana do ogólnoserbskiego kalendarza pod datą 21 maja, a więc jej święto kojarzy się, jak i innych serbskich św. królowych o imieniu Helena, ze świętem i wzorem świętości matki cesarza Konstantyna. Literatura ku czci Heleny Deczańskiej jest skromna, krótkie wspomnienie napisał Mikołaj Velimirović dopiero w latach 20. XX wieku. Zostało ono umieszczone w *Prologu ochrydzkim* z 1928 roku pod 21 maja.

5. Św. Eugenia-Eufrozyna (caryca Milica), 19 lipca

Milica (ok. 1335 – 11 XI 1405) należy do najpopularniejszych serbskich świętych władczyń-mniszek. Dzień wspomnienia ustanowiono na 19 lipca, wspólnie z synem, Stefanem Lazareviciem (data jego zaślubienia). Jest to jedno z ważniejszych świąt w kalendarzu serbskiej Cerkwii prawosławnej. Jego znaczenie uznały również inne Cerkwie lokalne, m. in. rosyjska i polska. Milica jest też przywoływana jako żona Lazara podczas Vidovdanu (15 czerwca), jednakże w tym przypadku zdecydowanie większy nacisk położony zostaje na pamięć o ofierze księcia na Kosowym Polu niż na zasługach żony. Wspominana jest ponadto 11 listopada – w dzień swojego zaślubienia.

Centrum narodzin kultu świętej była Ljubostinja, skąd promieniował dalej. W XVIII wieku do spisu genealogicznego z Tronoszy (serb. *Tronoški rodoslov*) wpisano cuda,

²⁰ Пор. Л. Павловић, op. cit., s. 190; С. Милеуснић, *Свети Срби*, Београд 2003, s. 103.

²¹ С. Милеуснић, op. cit., s. 103.

jakie miały miejsce przy grobie Milicy, podkreślano, że ciało carycy pozostało nienaruszone, a z trumny wydobywał się aromat²². nierozwiązane pozostaje pytanie dotyczące ustanowienia oficjalnego kultu świętej. W latach 30. XX wieku temat ten podniósł Czedomilj Mijatović na łamach czasopisma „Vreme” (oraz jednorazowo w „Dnevniku”), a do dyskusji włączyło się wielu współczesnych pisarzy serbskich²³. Mimo wszystko, nie podjęto wiążących ustaleń, Leontije Pavlović jeszcze w latach 60. XX wieku pisał: „Oficjalne ogłoszenie [świętości – D. G.] nie nastąpiło”²⁴.

Nowego znaczenia święto Milicy nabrało w 1942 roku, kiedy biskup Mikołaj Velimirović ułożył służbę jej dedykowaną, pisaną na wzór tekstów ku czci świętych mnichów („prepodobnych”). Według tego tekstu odprawia się nabożeństwa w monasterze Ljubostinja.

Leontije Pavlović pisząc o Milicy w latach 60. zalicza jej kult do kultów lokalnych. Jednakże prace nad najnowszym wydaniem *Srbijaka* (1989 r.), trwające z przerwami od 1926 roku, wskazują na dążenie do upowszechnienia kultu i ustalenia osobnego święta ku czci Milicy w ramach kalendarza ogólnocerkiewnego. We wspomnianym zbiorze służba ku czci świętej widnieje jako osobny tekst pod datą identyczną jak dzień pamięci Stefana Lazarewicia (19 lipca). Mimo widocznej tendencji do zautonomizowania kultu i nadania mu rangi ogólnonarodowej, należy go nadal traktować jako towarzyszący świętości syna i męża.

Hagiografia ku czci Milicy ciągle jeszcze nie ma samodzielnego bytu. Sakralna biografia władczyni stanowi część żywotów jej męża, autorstwa dwóch twórców: arcybiskupa Danila III – *Słowo o księciu Lazarze* – (1392/1393) oraz Konstantyna Filozofa (Kosteneckiego) – *Żywot Stefana Lazarevicia* (1431 r.).

6. Św. Anastazja (Ana Nemanjić), 21 czerwca

Matka św. Sawy Serbskiego to jedna z największych serbskich świętych, jej kult wyszedł poza granice Serbii, a imię wpisane zostało m. in. do kalendarzy rosyjskich. Mimo to nie został dla niej stworzony osobny żywot, wspomina się ją w *Żywocie św. Symeona*, autorstwa św. Sawy, gdzie występuje jako żona żupana Stefana i mniszka Anastazja, oraz w *Żywocie św. Sawy*, autorstwa Teodozego Chilendarskiego, gdzie autor wymienia jej imię obok imienia Stefana (św. Symeona).

Dzień pamięci św. Anastazji, 21 czerwca, związany jest z dniem jej śmierci. Datę tę odnotował św. Sawa w Chilendarskim typikonie (rozdział 35) jako dzień zaślnięcia Anny Nemanjić. Upamiętnia go też *Srbijak* z 1989 roku, gdzie znajduje się służba ku czci Anastazji na 21 czerwca. Ale już w 1771 roku metropolita Jovan Dziordziević wspominał ją w swoim kalendarzu (serb. *Zbornik molitava sa kalendarom*) wpisując imię do *Stichery na cześć serbskich „oświecicieli”* z 30 sierpnia. Współczesny hymnograf, prororej

²² Ј. Павловић, op. cit., s. 202.

²³ Ibidem, s. 202.

²⁴ Ibidem.

Mirko Pavlović, w *Nabożeństwie*²⁵ oddaje cześć Anastazji jako matce św. Sawy i żonie Symeona.

7. Św. Angelina Branković, 30 lipca i 10 grudnia

Dzień obchodów pamięci św. Angeliny, związany z datą jej zaśnięcia, 30 lipca 1520 roku, został prawdopodobnie dość szybko dodany do cyklu świąt w kalendarzu cerkiewnym. Początkowo łączono jej kult z postacią św. Teodory Aleksandryjskiej (V w.)²⁶. Niedługo po śmierci (między 1526 a 1520 r. lub 1520 a 1530 r.) władczyni zaczęto oddawać cześć jako świętej, nazywając „matką Angeliną”. Kult Angeliny, jako świętej z rodu Brankovićów, jest najsilniej rozwinięty na terenie Wojwodiny. W 1523 roku otwarto grób z ciałem metropolity Maksyma (Brankovicia), syna Angeliny, prawdopodobnie przy okazji tej uroczystości mnisi z monasteru Krusedol ogłosili świętymi wszystkich członków rodziny Brankovićów, w tym Angelinę²⁷. Wysoką pozycję Angeliny Branković w gronie serbskich świętych potwierdza liczba dni jej pamięci. Ma samodzielne święto 30 lipca (dzień zaśnięcia). Wspomina się o niej także 10 grudnia, w dniu pamięci jej syna Jovana. Jej imię jest również wymienione w *Sticherze na cześć serbskich „oświecicieli”* na 30 sierpnia. Angelinę czczą ponadto inne Cerkwie lokalne. Przez Cerkiew rosyjską została wpisana do kalendarza pod datami 1 lipca i 10 grudnia, jako „królowa serbska, sprawiedliwa”.

Pierwszym ogniskiem kultu była mniejsza kruszedolska cerkiew pod wezwaniem Spotkania Pańskiego. W wieku XIX kult świętej coraz bardziej się rozprzestrzenił. Wzrosła liczba pielgrzymów przybywających do Krusedola, szczególnie kobiet. Zmienił się również porządek głównych monasterskich świąt – dzień pamięci św. Angeliny (30 lipca) zastąpił święto św. Maksyma (18 stycznia), dotychczas obchodzone jako najważniejsza kruszedolska *slava*. Mniej więcej w połowie wieku lipcowe uroczystości przekształciły się w narodowe manifestacje²⁸. Archimandryta Nikanor Grujić w swoich kazaniach na ten dzień ukazał Angelinę nie tylko jako matkę Brankovićów, ale przenieśli ten ideał macierzyństwa na poziom ogólnonarodowy, pisząc o Angelinie jako matce całej serbskiej nacji²⁹. Niedługo potem cześć oddawana św. Angelinie w Wojwodinie przyćmiła dotychczas równoprawne kultury dwóch innych rodzimych świętych – św. św. Anastazji i Heleny Andegawęńskiej. Za sprawą belgradzkiego wydania *Srbli-jaka* (1861 r.) metropolity Mihajla kult świętej rozszerzył się również na teren Księstwa Serbskiego, choć tu, ze względu na odmienną sytuację społeczno-polityczną, do głosu

²⁵ M. Pavlović, *Nabożeństwo*, [w:] *Mineje* (VI Moskwa 1986), II deo służba; s. 202-214, cyt. za: D. Gil, *Serbska hymnografia narodowa*, Kraków 1995, s. 144.

²⁶ Por. D. Gil, *op. cit.*, s. 72; С. Милеуснић, *Свети Срби*, Београд 2003, s. 176.

²⁷ М. Ј. Јаковљевић, *Света мајка Ангелина (жена српског деспота Стефана Бранковића)*, „Гласник Српске православне цркве”, 1961, бр. 10, s. 271.

²⁸ М. Тимотијевић, *Од светитеља до историјскиих хероја. Култ светих деспота Бранковића у XX веку*, „Култ светих на Балкану”, 2002, бр. 7, s. 128.

²⁹ Por. *ibidem*, s. 129.

dochodzą przede wszystkim ideały reprezentowane przez carycę Milicę (św. Eugenia-Eufrozyna) i matkę Jugoviciów.

Ku czci świętej napisano żywot prologowy zachowany w zbiorach Kruszedola w rękopiśmiennej minei lipcowej z XVI wieku³⁰. Jednakże właściwe znaczenie dla rozprze-strzenia kultu miała służba powstała w kruszedolskim środowisku monastycznym. W typikonie jej święto należy do średnich, oznaczono je czerwonym krzyżem i czerwonym półokręgiem, co oznacza, że na liturgię składa się całonocne czuwanie z poliejejem, na jutrzni odczytuje się bogorodiczen wraz z dwoma kanonami świętej i wielką pochwałą (slavoslovlje). Jako jedyne z oficjów dedykowanych świętym Serbkom zostało przedrukowane we wszystkich wydaniach *Srbljaka* (1714, 1761, 1765, 1861 i 1986). Tropar i kondak ku czci świętej włączone zostały także do *Zbornika*, który w latach 1730-1740 przygotowywał hieromnich Gavriło Stefanović³¹.

SUMMARY

Dominika Gapska, Poznań

Memorial days of the saint queens in the Serbian Orthodox Church calendar

Keywords: Serbian Holy Women, Female Holiness, Serbian Orthodox Church Calendar, Serbian Holy Queens, *Srbljak*

The majority of the Serbian Orthodox holy women are queens of the house Nemanjić, Lazarević and Branković. In the early stage the oldest of these cults had no formal decision on the canonization. They associated holiness of the husbands or sons, and memorial days were celebrated together. Over time, they became autonomous in the Church calendar, which reflected the current political and ecclesiastic needs of Serbia, which also were achieved through specific modeling female holiness. The most dynamic growth can be seen during the reign of the Nemanjić dynasty, especially in the fourteenth and fifteenth century. The disintegration of the Nemanjić state and Turkish rule in Serbia had a negative impact on the developing Church calendar. Short periods of freedom, for example restoration of the Patriarchate of Pec in the period from 1557 to 1776, were connected to the new canonizations, among which at least one was woman.

---

³⁰ Л. Павловић, op. cit., s. 152.

³¹ Ibidem, s. 153.

